

5 De periode 1960-1975

5.1 Inleiding

In de jaren zestig voltrok zich een aantal grote culturele veranderingen. Dat verschijnsel lijkt vooral samen te hangen met het feit dat er een generatie volwassen werd, die niet de vooroorlogse periode had meegemaakt en zich niet liet indelen volgens de bestaande verzuilde structuren. Maar ook kunnen we vaststellen dat in West-Europa de naoorlogse wederopbouw was voltooid en er een fase aanbrak van duidelijk groeiende welvaart en het beschikbaar komen van nieuwe apparaten voor de massa (auto's, televisies, wasmachines, ijskasten en dergelijke). Deze veranderingen waren ook op vele niveaus in de politiek waarneembaar. En de verkiezingsresultaten van deze periode begonnen tekenen te vertonen van deze veranderingen. In deze periode werden er ook een aantal veranderingen doorgevoerd met betrekking tot het kiesstelsel. De leeftijd waarop men zijn stem uit mocht brengen werd in 1963 verlaagd van dertienentwintig naar eenentwintig jaar en in 1972 van eenentwintig naar achttien jaar. Daarnaast werd in 1970 ook de opkomstplicht afgeschaft.

5.2 De afzonderlijke verkiezingen

5.2.1 1963

Het Kabinet-De Quay, dat in 1959 was geïnstalleerd, had de hele rit uitgezet en schreef nieuwe verkiezingen uit die op 15 mei 1963 werden gehouden. Inmiddels waren 6,7 miljoen Nederlanders kiesgerechtigd en 92,8% bracht op die dag een geldige stem uit. De uitslag ziet u in de volgende tabel.

64

Tabel 5A. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1963

	1959	1963
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	6,4	6,7
% geldige stemmen	93,3	92,8
Percentage uitgebracht op:		
KVP	31,6	31,9
ARP	9,4	8,7
CHU	8,1	8,1
(CDA)	49,1	49,2
PvdA	30,3	28,0
VVD	12,2	10,3
CPN	2,3	2,8
PSP	-	3,0
SGP	2,2	2,3
GPV	-	0,8
Boerenpartij	-	2,1
Overige partijen	3,1	1,5

De drie confessionele partijen waren gezamenlijk ten opzichte van 1959 iets vooruitgegaan. VVD en PvdA daarentegen verloren samen ruim 3%. Weinig nieuws onder de zon, zou men zeggen.

Toch kunnen deze verkiezingen in mijn ogen gezien worden als een begin van het veranderingsproces. De twee partijen, die aan het eind van de jaren vijftig waren opgericht, de PSP en de Bo-

65

Aankondiging van veranderingen, NRC, 1963.

renpartij, behaalden gezamenlijk meer dan 5% der stemmen. Op basis van deze verkiezingsuitslag continueerden de KVP, ARP, CHU en VVD hun samenwerking en kon het Kabinet-Markies van Vlieland van start gaan.

Na twee jaar kwam dit kabinet echter ten val. Er werd een nieuw kabinet gevormd, waarin de VVD en de CHU werden ingevuld voor de PvdA. Dit Kabinet-Cals kwam in 1966, kort na de Provinciale Statenverkiezingen ten val, en een kabinet onder leiding van Zijlstra (ARP en KVP) regeerde tot aan de verkiezingen.

5.2.2 1967

De verkiezingen van 1967 vielen in een zeer woelige periode. Op vele terreinen was sprake van onrust en verandering. Het electoraat was in de periode 1963 - 1967 uitgebreid met achthonderdduizend kiezers, die aan het eind of na de Tweede Wereldoorlog geboren waren. De meer dan 7,5 miljoen kiezers konden kiezen uit dertienentwintig partijen, 92,3% van die kiezers bracht ook inderdaad op 15 februari 1967 zijn stem uit. Het resultaat ziet u op de volgende pagina.

67

Tabel 5B. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1967

	1963	1967
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	6,7	7,5
% geldig uitgebracht	92,8	92,3
Percentage uitgebracht op:		
KVP	31,9	26,5
ARP	8,7	9,9
CHU (CDA)	8,6	8,1
	49,2	44,5
PvdA	28,0	23,5
VVD	10,3	10,7
D'66	-	4,5
CPN	2,8	3,6
PSP	3,0	2,9
SGP	2,3	2,0
GPV	0,8	0,9
Boerenpartij	2,1	4,7
Overige partijen	1,5	2,7

Vergeleken met de twaalf voorgaande Tweede-Kamerverkiezingen, sinds de invoering van het Algemeen Kiesrecht, is dit de verkiezing met de meest spectaculaire uitslag. De KVP zakte naar een niveau, dat voorheen door deze partij niet bereikt was. Tegelijkertijd daalde de PvdA met een vrijwel even groot percentage (5%). CHU en ARP handhaafden zich goed (met een winst van de ARP,

68

die aangeduid wordt met de term 'Zijlstra-effect'). De VVD profiteerde niet van de ontwikkelingen bij de KVP en PvdA. D'66, die voor het eerst aan de verkiezingen meedeed, en de Boerenpartij stalen de show.

Het is duidelijk, dat er binnen het electoraat processen aan de gang waren die een doorbraak betekenden, van de relatieve mate van stabiliteit tot dusverre. Gelukkig beschikken we over onderzoeksmateriaal van deze verkiezingen waardoor wat licht geworpen kan worden op deze electorale processen (De Nederlandse kiezer, 1967). Dat onderzoek liet onder andere het volgende zien: — Onder Rooms-Katholieken beneden de vijftig jaar was een duidelijke trend waarneembaar om minder op de KVP te stemmen, ten gunste van D'66 en de Boerenpartij. Van een stijging in voorkeur voor de PvdA of VVD viel niets te merken. Eenzelfde patroon was vast te stellen onder de Nederlands-Hervormden.

— Onder de jongste kiezers genoten de 'nieuwe' partijen (PSP, D'66, Boerenpartij) een grote voorkeur. De aanhang van D'66 was bijvoorbeeld onder de kiezers van jonger dan vijftientig jaar vrijwel net zo groot als die van de PvdA. Ook de kiezers in de leeftijdsgroep vijftientig tot en met vierendertig jaar waren gevoelig voor de aantrekkingskracht van de nieuwe partijen.

Als passend (sic) antwoord op deze verkiezingsuitslag vormden KVP, ARP, CHU en VVD een nieuw kabinet, onder leiding van De Jong. Dit kabinet zat de rit volledig uit.

5.2.3 1971

Op partijpolitek terrein voltrokken zich allerlei ontwikkelingen. Er ontstond een afsplitsing van de KVP (de PPR) en een afsplitsing van de PvdA (DS'70). Binnen de PvdA kwamen de vertegenwoordigers van Nieuw-Links aan de macht. De verkiezingen van 1971 werden dan ook met veel spanning afgewacht. Acht miljoen kiesgerechtigden konden hun stem op 28 april 1971 uitbrengen. Voor het eerst bij Tweede-Kamerverkiezingen was er geen sprake van opkomstplicht. De verkiezingsuitslag ziet u op de volgende pagina.

69

Tabel 5C. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1971

	1963	1967	1971
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	6,7	7,5	8,0
% geldig uitgebracht	92,8	92,3	78,5
Percentage uitgebracht op:			
KVP	31,9	26,5	21,9
ARP	8,7	9,9	8,6
CHU (CDA)	8,6	8,1	6,3
	49,2	44,5	36,8
PvdA	28,0	23,5	24,7
VVD	10,3	10,7	10,4
D'66	-	4,5	6,8
CPN	2,8	3,6	3,9
PSP	3,0	2,9	1,4
PPR	-	-	1,8
DS'70	-	-	5,3
SGP	2,3	2,0	2,3
GPV	0,8	0,9	1,6
Boerenpartij	2,1	4,7	1,1
Overige partijen	1,5	2,7	3,8

Het gewijzigde politieke patroon begon zich nu erg duidelijk af te tekenen. De KVP daalde wederom 5% en de CHU begon nu ook

70

Geen opkomstplicht, Algemeen Dagblad, 1971.

in te zakken zonder dat dit verlies de ARP ten goede kwam. Noch de PvdA, noch de VVD profiteerde van deze ontwikkelingen. Het waren wederom de partijen, die na het eind der jaren vijftig in de politieke arena waren gekomen, die een goed resultaat boekten. D'66 versterkte zijn positie en DS'70 onder Drees Jr. kwam in één klap met meer dan 5% van de stemmen in de Kamer. De Boerenpartij verloor stemmen na veel intern geharrewar en ook de PPR haalde een vrij mager resultaat. Een andere nieuwe partij, de Nederlandse Middenstandspartij, behaalde met 1,5% een tweetal Kamerzetels.

Het Kabinet-Biesheuvel, dat na de verkiezingen gevormd werd, met daarin naast de vertegenwoordigers van de KVP, ARP, CHU en VVD, ook een tweetal ministers van DS'70, kwam al na een jaar ten val en ongeveer anderhalf jaar na de verkiezingen van 1971 moesten de kiezers weer naar de stembus. Ik zal daarom het beschikbare onderzoeksmateriaal over 1971 niet apart bespreken en direct overstappen naar de verkiezingen van 1972.

5.2.4 1972

Voor het eerst in de politieke geschiedenis van de twintigste eeuw werden ruim anderhalf jaar na voorgaande Tweede-Kamerverkiezingen wederom Tweede-Kamerverkiezingen gehouden. De ministers van DS'70 waren uit het kabinet gestapt en omdat de drie confessionele partijen plus de VVD geen meerderheid in de Kamer hadden werden er verkiezingen gehouden.

De 8.9 miljoen kiesgerechtigden konden wederom op een groot aantal partijen stemmen. Voor bijna 1 miljoen mensen (de achttien-, negentien-, twintig- en eenentwintigjarigen) was dit de eerste keer dat ze stemden. Op de volgende pagina treft u de uitslag aan.

Tabel 5D. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1972

	1963	1967	1971	1972
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	6,7	7,5	8,0	8,9
% geldig uitgebracht:	92,8	92,3	78,5	84,9
Percentage uitgebracht op:				
KVP	31,9	26,5	21,9	17,7
ARP	8,7	9,9	8,6	8,8
CHU (CDA)	8,6	8,1	6,3	4,8
PvdA	49,2	44,5	36,8	31,3
VVD	28,0	23,5	24,7	27,3
D'66	-	4,5	6,8	4,2
CPN	2,8	3,6	3,9	4,5
PSP	3,0	2,9	1,4	1,5
PPR	-	-	1,8	4,8
DS'70	-	-	5,3	4,1
SGP	2,3	2,0	2,3	2,2
GPV	0,8	0,9	1,6	1,8
Boerenpartij	2,1	4,7	1,1	1,9
Overige partijen	1,5	2,7	3,8	2,1

Binnen de politieke verhoudingen van dat moment was deze uitslag uiterst onduidelijk. Het wederom grote verlies van de KVP,

Einde van de KVP, De Volkskrant, 1972.

met een verder verval van de CHU, zorgde ervoor dat het uiteenvallen kabinet niet verder kon regeren. De VVD en PvdA waren beide winnaars. De score van 14,4% was de hoogste voor de VVD uit de geschiedenis en werd door velen geschreven op het conto van de nieuwe lijsttrekker van deze partij: Wiegels.

D'66 en DS'70 vielen iets terug en de PPR onder Bas de Gaay Fortman maakte een sprong voorwaarts. Opmerkelijk was ook het gestaag herstel van de CPN, die iets van het verloren terrein van de jaren vijftig teruggewonnen had.

In een periode van minder dan tien jaar hadden zich dus ingrijpende electorale veranderingen voorgedaan. De KVP en CHU waren vrijwel gehalveerd waardoor de drie confessionele partijen terugvielen van een niveau van ongeveer 50% naar een niveau van ongeveer 30%. Deze 20% was echter niet terechtgekomen bij de reeds bestaande grote niet-confessionele partijen, maar bij partijen, die waren opgericht in deze periode van electorale veranderingen.

Het beschikbare onderzoeksmateriaal over de verkiezing van 1972 laat dat ook duidelijk zien:

— De Rooms-Katholieke kiezers zeiden inmiddels nog maar voor de helft dat ze hun stem uitbrachten op de KVP (en dat was in het midden van de jaren vijftig nog meer dan 80%).

Hun voorkeur verschoof in de richting van VVD en PvdA, alsmede in sterke mate in de richting van de PPR.

— Zelfs de Gereformeerde kiezers veranderden van voorkeur. Zij stapten niet over naar VVD of PvdA, maar kozen wel voor het GPV (dat een recorduitslag boekte) en voor de PPR.

— Onder de Nederlands-Hervormde kiezers bleef de aanhang voor ARP en CHU ongeveer gelijk aan voorheen, maar er was wel een verschuiving waarneembaar van de PvdA-aanhang in de richting van de VVD. De nieuwe partijen scoorden ook onder deze kiezers goed.

— Naar leeftijdsklasse gemeten was de verschuiving nog spectaculairder. De drie confessionele partijen haalden onder de jongste groep kiezers amper 20%. Onder de vijftientig- tot vijfendertigjarigen was de uitslag ongeveer 25%. Alleen onder de vijftenzestig-plussers is er sprake van een min of meer traditionele uitslag (45%).

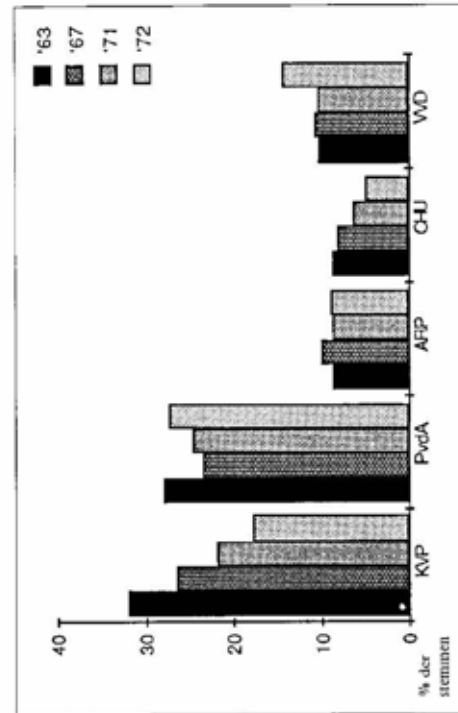
— De VVD zag het beste resultaat onder de kiezers tussen de vijftig- en vierendertig jaar (20%). Bij de PvdA vielen weinig verschillen naar leeftijdsgroepen te constateren. De winst van de PPR was vooral te danken aan de jongste groep kiezers. Daar haalde deze partij meer dan 15%. D'66 en DS'70 vonden hun aanhang wat verspreider in de leeftijdsklassen tussen de achttien en vijftig jaar.

In deze politieke arena, na een bijzonder ingewikkelde kabinetsformatie, trad het Kabinet-Den Uyl aan, dat gesteund werd door KVP, ARP, PvdA, D'66 en PPR.

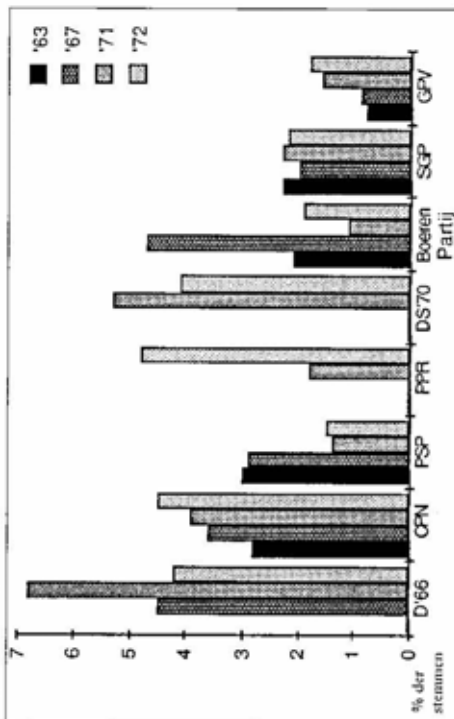
5.3 Samenvatting

Onmiskenbaar is deze electorale periode de meest ingrijpende geweest in de moderne politieke geschiedenis van Nederland. Niet alleen omdat de nieuwe kiezers veel minder gebonden waren aan confessionele kaders, maar ook omdat kiezers in de leeftijd tussen vijftig en zestig jaar enigszins los begonnen te komen van hun traditionele politieke banden. Resultaat was een vrij snelle daling van de aanhang voor de drie grote confessionele partijen samen.

Verrassend mag het heten dat dit proces niet duidelijke winst opleverde voor de PvdA of VVD. De PvdA leek aanvankelijk dezelfde kant uit te gaan als de KVP maar kon zich aan het eind van deze periode weer wat herstellen. De VVD kon pas onder Wiesel, in 1972, de vruchten beginnen te plukken van het verval van de confessionele partijen. Het waren de nieuwe partijen die, met name onder de jonge kiezers, grote aanhang verwierven. Een aanhang, die, zoals de verkiezingen van 1972 al aantoonde, verre van stabiel genoemd mag worden. In elk van de vier verkiezingen in deze periode, was er een andere 'jonge' politieke partij, die het erg goed deed onder de jonge kiezers.

Grafiek van de Tweede-Kamerverkiezingen 1963 - 1972, I.

Grafiek van de Tweede-Kamerverkiezingen 1963 - 1972, II.